CUMHURİYET DÖNEMİNDE BURJUVAZİNİN ZAYIFLATILMASI

22 Haziran 2026

Yıldırım Koç

Türkiye'de burjuvazinin yapısı ve bu yapıda zaman içinde meydana gelen büyük değişiklik incelenmeden bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu gerçekleri yansıtmaktan uzaktır.

1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı'nda, 1912-1913 Balkan Savaşları'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşımızda, Osmanlı vatandaşı Rumlar ve Ermeniler'in büyük bölümü düşmanla açık bir biçimde işbirliği yaptı, topladıkları paraları düşmana aktardı, düşman ordusuna katılıp vatan hainliği yaptı. Özellikle Kurtuluş Savaşımız sırasında Osmanlı uyruğu Rumlar, Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunun yaklaşık yüzde 30'unu oluşturdu. Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanınca, işbirlikçilerden kurtulma mücadelesi, aynı zamanda gayrimüslim Osmanlı burjuvazisinin kalıntılarının önemli ölçüde tasfiye edilmesini de getirdi. Gayrimüslim Osmanlı burjuvazisinin Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen kesiminin büyük bölümü, bir süreç içinde ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. 1945 yılına kadar, gidenlerin ekonomide yarattıkları boşluğu devlet doldurdu, Atatürk'ün Türkiye'ye özgü sosyalizm modeli çerçevesinde "devlet sosyalizmi" uygulandı. 1945 yılından sonra, giden sermayedarların yerini Müslüman sermayedarlar aldı ve bunların büyük bölümü de milli çıkarlar doğrultusunda hareket etmek yerine, uluslararası sermaye ile ortaklık içinde faaliyet gösterdi.

1919 yılından 1945 yılına kadarki süreçte Osmanlı'dan devralınan burjuvazi büyük kayıplara uğradı; onların boşalttıkları yerleri "milli burjuvazi" değil, Türkiye'ye özgü bir sosyalizm doğrultusunda uygulanan devletçilik ve çeşitli biçimlerde kamu mülkiyeti aldı.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Osmanlı Rumlarının önemli bir bölümü işgalci Yunan ordusuna katıldı. Osmanlı Rum burjuvazisi de işgalcileri maddi ve manevi olarak destekledi. Yunan ordusu yenilince, Anadolu Rumlarının ve Ermenilerin epeyce bir bölümü Yunan ordusuyla birlikte İzmir'e ve kıyı kentlere ve oradan da Yunanistan'a kaçtı. İstanbul'a kaçanlar da oldu. Bu süreçte Osmanlı Rum ve Ermeni burjuvazisinin bir bölümü Türkiye'yi terk etti.

1923 yılında Yunanistan ile imzalanan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme uyarınca 1923-1924 yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a 1,5 milyon kişi göç etti. Yunanistan'dan gelenlerin sayısı da 379.913 idi. (Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940, s.35) Mübadele de Osmanlı'dan devralınan Rum burjuvazisine büyük bir darbe indirdi.

Almanya'da Naziler 1933 yılı Ocak ayında iktidara geldi ve saldırgan bir politika izlemeye başladı. Türkiye de hedeflerden biri olabilirdi. Bu durumda Trakya'nın savunma gücünün artırılması gerekiyordu. Trakya'da yaşayan Yahudiler bu açıdan bir sorun yaratabilirdi. 1934 yılında Trakya'nın bazı kentlerinde Yahudilere dönük sistemli bir saldırı başladı. Mayıs ayında Yahudi aleyhtarı bazı yayınların ardından 21 Haziran 1934 günü Çanakkale'de bazı Yahudiler dövüldü ve evleri yağmalandı. Çanakkale'de başlayan ve başta Kırklareli olmak üzere diğer Trakya illerine de yayılan tehdit ve saldırıların devam etmesi üzerine sayıları 3 bin ile 8 bin arasında olduğu tahmin edilen Yahudiler evlerini terk etti ve İstanbul'a kaçtı. Bu Yahudilerin büyük bölümü esnaftı. (Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.72-74) Bu saldırılar, Türkiye'deki Yahudi cemaatinde büyük bir huzursuzluk yarattı ve aralarında sermayedarların da bulunduğu bazı Yahudilerin başka ülkelere göç etmesine neden oldu.

1935 yılında kabul edilen 2762 sayılı Vakıflar Kanunu, azınlık cemaatlerine ait vakıfları denetim altına aldı.

4305 sayılı Varlık Vergisi Hakkında Kanun 11 Kasım 1942 günü kabul edildi ve 12 Kasım 1942 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak hemen yürürlüğe girdi. Bu kanunun uygulanması sırasında özellikle gayrimüslim sermayedarların savaş sırasında devletin gelirlerine önemli katkılarda bulunması istendi. Diğer bir deyişle, Varlık Vergisi Kanunu, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordusuna maddi ve manevi destek sağlamış, tüm olanakların seferber edilerek sürdürüldüğü Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkmış gayrimüslim burjuvaziden, İkinci Dünya Savaşı koşullarında katkıda bulunmalarının istenmesiydi.

Hedef, azınlıklar değil, servet ve sermaye sahibi gayrimüslim burjuvaziydi. Nitekim, talep edilen vergiyi ödemek için gayrimüslim burjuvazi önemli miktarda gayrimenkul satmak zorunda kaldı. Diğer bir deyişle, varlık vergisi, burjuvazinin gayrimüslim kanadının bir ölçüde mülksüzleştirilmesiydi. Yapılanlar, azınlık düşmanlığından değil, sermayedar karşıtlığından kaynaklanıyordu.

Arslan Başer Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği (*Arslan Başer Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği,* Kaynak Yay., İstanbul, 2002, s.59-61) kitabında azınlıkların İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye ekonomisi üzerindeki hakimiyetini anlatmaktadır.

Kitapta Necati Doğru'nun *Cumhuriyet Gazetesi*'nin 10 Aralık 2001 tarihli sayısında yer alan "Salkım Hanım: Tersine Tarih!" yazısı da yer almaktadır (Kafaoğlu,2002;88-94). Bu yazıda, İstanbul Ticaret Odası kayıtlarından hareket edilerek, İstanbul ekonomisinin yaklaşık yüzde 90'ına Musevi, Ermeni ve Rumların hakim olduğu ileri sürülmektedir:

> "Zahmet edersin, kalkar gidersin İstanbul Ticaret Odası'na. Girersin arşivine. İstanbul kentinin tüccarlarının, ithalatçılarının, büyük han sahiplerinin, para alıp para satan tefecilerinin, dışarıya tütün, üzüm, incir, ham maden ihraç eden ihracatçısının ne kadarının Rum, ne kadarının Ermeni, ne kadarının Musevi ve ne kadarının da Türk olduğuna bakarsın!
>
> "Ağzın açık kalır! Varlık Vergisi'nin konulduğu Dünya Savaşı şartlarında İstanbul'un ticaret hayatının, sanayicilik hayatının, eğlence hayatının, otelcilik hayatının ve hatta doktorluk, terzilik, pastanecilik, meyhanecilik hayatının yüzde 87'sinin Musevi, Ermeni ve Rumların elinde olduğunu görürsün." (Necati Doğru, "Salkım Hanım: Tersine Tarih," Cumhuriyet, 10 Aralık 2001, aktaran, Kafaoğlu,2002;90)

Ayhan Aktar'ın araştırmasına göre, varlık vergisini ödeyebilmek için, Yahudiler 4,4 milyon liralık, Ermeniler 3,3 milyon liralık, Rumlar 1,4 milyon liralık, azınlık şirketleri 1,1 milyon liralık, yabancılar 606 bin liralık gayrimenkul satmak zorunda kaldı. Toplamda 11,1 milyon liralık gayrimenkul satıldı.

Satılan gayrimenkullerin 7,5 milyon liralık bölümünü Türkler ve Türk şirketleri, 3,3 milyon liralık bölümünü de KİT'ler, milli bankalar, milli sigorta şirketleri, İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü satın aldı." (Aktar,2001;203,204)

Ayhan Aktar, varlık vergisinin toplumsal sonuçlarını şöyle değerlendirmektedir: "1943 yılı içinde azınlıklar bu vergiyi ödeyebilmek için esas olarak evlerini ve işyerlerini sattılar. Birçoğunun iş hayatı sona erdi. Bu vergi ile piyasanın azınlıklardan arındırılması büyük ölçüde gerçekleşmiş oldu. Müslüman-Türk unsur piyasaya hemen girdi mi? Bu soruya verilecek cevap da pek olumlu değildir. Bunun için 1970'leri ve hatta 1980'leri beklemek gerekti. Varlık Vergisi'nin azınlık tüccarını piyasadan biçmesi sonucunda (…)" (Aktar,2001;241)

Siyasal iktidar, 1946 yılından itibaren Atatürk'ün devletçilik politikasından ayrıldı. Devletçilik, özel sektörün geliştirilmesinde ve Türk burjuvazisinin güçlendirilmesinde bir araç olarak da kullanılmaya başlandı. Yabancı sermaye yatırımları da teşvik edildi. Buna bağlı olarak, yabancı sermayedarlar ve devletlerle yakından ilişkili gayrimüslim burjuvaziye karşı takınılan tavır da değişti. Gayrimüslim burjuvazinin zayıflatılmasının yarattığı boşluğun, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ticaret yoluyla önemli servetler biriktirmiş olan Türk burjuvazisi tarafından doldurulması anlayışı hakim oldu.

1948 yılından itibaren Yahudi sermayedarlarının İsrail'e göç etmesinde, 6-7 Eylül 1955 olaylarında ve 1964 yılında Yunan uyruklu sermayedarların Türkiye'den çıkarılmasında bu anlayış geçerliydi.

Türkiye'de gayrimüslim burjuvazinin zayıflamasının nedenlerinden biri, 1948 yılında İsrail'in kurulması oldu. Yahudiler, gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde, gerek Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türklerle iyi geçinmeye ve bölücü ve ayrılıkçı hareketlere katılmamaya büyük özen göstermişlerdi. Siyonist hareketler Türkiye Yahudileri arasında fazla yayılmamıştı. Ancak gerek 1934 Trakya olayları, gerek 1942 Varlık Vergisi uygulaması sonrasında, Yahudi burjuvazisi içinde de büyük bir huzursuzluk yayıldı. Nitekim, 1948 yılında İsrail'in kurulmasının ardından iki yıl içinde yaklaşık 33.000 Yahudi İsrail'e göç etti. (Aktar,2001;241) Türkiye'deki Yahudi burjuvazisinin bir bölümü ülkeden ayrıldı.

6-7 Eylül 1955 olayları da Türkiye'nin gayrimüslim burjuvazisi açısından önemli sorunlar yarattı. Türkiye'nin Londra'da sürdürülmekte olan Kıbrıs görüşmelerinde elini güçlendirmek amacıyla Atatürk'ün Selanik'teki evine bir Türk görevlisi tarafından bomba atılmasıyla başlatılan provokasyon,

gayrimüslimlere karşı kapsamlı bir saldırıya dönüştü. Bu süreçte gayrimüslim burjuvazi de önemli darbeler yedi. Türkiye'de kontrgerilla örgütünün önemli operasyonlarından biri olan ve bir ölçüde kontrolden çıkan olaylar sırasında meydana gelen kayıplara ilişkin çeşitli tahminler bulunmaktadır. Gürhan Gürcan'ın yüksek lisans tezinde özetlendiği kadarıyla, Rıdvan Akar, 1004 ev, 4348 dükkan, 27 eczane ve laboratuvar, 21 fabrika, 110 lokanta ve kafe, 73 kilise, 26 okul, 5 spor kulübü, 2 mezarlık tahrip edildiğini belirtmektedir. Amerikan Dışişleri arşivine göre, Rumlara ait 2500 işyeri, Ermenilere ait 1000 işyeri, Yahudilere ait 500 işyeri tahrip edilmiştir. Yunan kaynakları ise kayıpları daha yüksek göstermektedir. Bir Yunan kaynağına göre, 4340 atölye ve mağaza, 2000 konut, 110 lokanta, 83 kilise, 27 eczane, 21 fabrika, 12 otel, 11 klinik ve dispanser, 5 dernek binası, 3 gazete matbaası ve 2 mezarlık tahrip edilmiştir. Diğer bir Yunan kaynağına göre tahrip edilenlerin listesi şöyledir: 4340 mağaza, 2600 konut, 110 otel ve lokanta, 38 kilise (ateşe verilen), 35 kilise (tahrip ve yağma edilen), 27 eczane, 21 fabrika, 8 ayazlama, 5 spor kulübü, 3 gazete matbaası. (Gürhan Gürcan, *6-7 Eylül 1955 Olayları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.89-91)

6-7 Eylül 1955 olaylarından sonra çok sayıda Rum, Ermeni ve Yahudi, Türkiye'yi terk etti. Ülkeden ayrılanlar arasında gayrimüslim burjuvazinin önemli isimleri de vardı.

Arslan Başer Kafaoğlu'nun belirttiğine göre, 1950'li yıllarda gayrimüslim burjuvazinin muvazaalı işlerinde büyük kolaylık sağlayan Selanik Bankası ve iki İtalyan bankasının Türkiye'den ayrılması da bu kesimin faaliyetlerini sınırlandırdı. (Kafaoğlu,2002;66)

İstanbul yüzyıllardan beri gayrimüslimlerin ve gayrimüslim burjuvazinin faaliyet gösterdiği yerdi. İstanbul'da Osmanlı ve ardından Türkiye Cumhuriyeti uyruklu Rumların yanı sıra, Yunanistan uyruklu Rumlar da yaşıyordu. Yunanistan uyruklu Rumlar içinde önemli sayıda sermayedar vardı. Türkiye'deki Yunanistan uyruklu Rumların ikametleri ve faaliyetleri, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ekim 1930 tarihinde imzalanan ve gerekli onay işlemleri tamamlandıktan sonra 15 Mart 1931 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Mukavelename" tarafından düzenleniyordu. Türkiye uyruklu Rumlar ile Yunanistan uyruklu Rumlar arasında evlilikler ve iş ortaklıkları yaygındı.

İstanbul Ticaret Odası'nın 1964 yılının ilk aylarındaki üyelerine ilişkin veriler, Rumların ekonomideki ağırlığını göstermektedir. Bu tarihte İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı 36.000 kişi ve şirket vardı. Bu kişi ve şirketlerin yarısı, Türkiye uyruklu Rum'du. Yunanistan uyruklu Rumların sayısı ise yaklaşık 1000 idi. Yunanistan uyruklu Rumların 17'si ithalat ve ihracat işleri yapıyordu. 101 üye büyük ticari şirketlere ortaktı. 30 üye deniz ticaretiyle meşguldü. 330 üyenin çeşitli ticari işletmeleri vardı. 272 kişi, çeşitli sanayi ve ticaret şirketlerinin patronuydu. (Halil Şimşek, "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınır Dışı Edilmeleri (1964)", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi* (5:1), 2007, s.244) Yunanistan uyruklu Rumlar, Türk uyruğu kişilerin yararlandığı tüm haklardan aynen yararlanabiliyordu.

1963-1964 yıllarında Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Rumlar anayasayı ihlal ederek Türk topluluğunun haklarına ve can güvenliğine yönelik bir saldırı başlattı. Bunun üzerine, Bakanlar Kurulu, 16 Mart 1964 tarihinde, Yunanistan uyruklu Rumların Türkiye'deki faaliyetlerine izin veren Mukavelename'yi feshetti. Bu metnin 36. maddesine göre, fesih işlemi altı ay sonra yürürlüğe girecekti. Fesih işleminin ardından, Yunanistan uyruklu Rumların mallarına ihtiyati haciz işlemi yapıldı. İleri sürülen gerekçe, sınır dışı edilecek gelir vergisi mükelleflerinin yükümlülüklerinin güvence altına alınmasıydı. Böylece, Yunanistan uyruklu Rumların her türlü menkul ve gayrimenkulünü satması da engellendi. Yunanistan uyruklu Rumlar 1964 yılı Temmuz ayından itibaren ülkeyi terk etti. Türkiye uyruklu bazı Rumlar da, aile ilişkileri nedeniyle, Türkiye'den ayrıldı. Bu süreçte 12.000 dolayında Yunanistan uyruklu Rum'un Türkiye'den ayrıldığı tahmin edilmektedir. (Şimşek,2007;253-254) Bu dönemde Türkiye'den ayrılan Rum sayısının, Türkiye uyruklu Rumlarla birlikte, 45 bine yaklaştığı düşünülmektedir.

Yaşanan süreç şöyle özetlenebilir: Osmanlı'da büyük çoğunluğu yabancı sermayedarlar, Levantenler, Sabetaycılar, Rum-Ermeni-Yahudi sermayedarlardan oluşan ve ekonomiye hakim olan Osmanlı burjuvazisi, Avrupa ülkelerinin burjuvazileri ve devletleriyle yakın bir işbirliği içindeydi. 1908-1918 yıllarında ve 1922 yılından 1943 yılına kadar, İttihatçıların ve ardından Kemalistlerin bağımsızlık mücadelesi, aynı zamanda Osmanlı burjuvazisine de karşı bir mücadele biçiminde yürütüldü. İttihatçılar, yabancı sermayedarlar ve gayrimüslim burjuvaziye alternatif olarak (başarısız bir biçimde) bir milli burjuvazi yaratmaya çalışırken, Atatürk döneminde, Türkiye'ye özgü bir sosyalizmin adım adım

inşası biçiminde bir devletçilik geliştirildi. Ülkeden ayrılan yabancı sermayedarlar ve gayrimüslim sermayedarların boşalttığı alan, bağımsızlıktan ve emekten yana bir devletçilikle ve kamu mülkiyetiyle dolduruldu. 1946 yılından itibaren bu politika değiştirildi. Yabancı sermaye yatırımları teşvik edilirken, çeşitli biçimlerde ülke dışına gönderilen gayrimüslim burjuvazinin yerini Türk burjuvazisi aldı. Devletçiliğin önde gelen görevleri arasına da, bu burjuvaziyi çeşitli biçimlerde desteklemek eklendi.